

म. ग्रं. सं. ठाणे

विषय

3121

सं. क्र.

~~690~~

५२९

५२९

माला -

५२९

ले - वि. कृ. नेशरकर
एल्. जी. प्रेम. माळवण

शुद्धि १९४५
कि. ३ भागि.

REFBK-0019492

REFBK-0019492

REFBK-0019492

REFBK-0019492

यापुढे वाचकांस सादर करण्यांत येत असलेल्या "सिंह-गड-दर्शन" नांवाच्या चित्रकुल्या काव्याला मी प्रस्तावनेदाखल चार शब्द लिहावे अशी त्या काव्याचे कर्ते आणि 'प्रमोद' मासिकाचे उत्साही व नेटाचे संपादक रा. रा. वि. कृ. नेरूरकर यांनी प्रेमाग्रइयुक्त इच्छा व्यक्त केल्यावरून मी हे चार शब्द लिहीत आहे.

विद्यमान कवीतील एक चांगले कवि या नात्याने रा. नेरूरकर हे वऱ्याच वर्षांपासून मराठी वाचकांच्या परिचयाचे आहेतच. महाराष्ट्रातील बहुतेक प्रमुख मासिक पुस्तकांतून वेळो-वेळी त्यांच्या पुष्कळ कविता प्रसिद्ध झाल्या आहेत. तेव्हां त्यांचा किंवा त्यांच्या काव्यरचनापद्धतीचा नव्याने परिचय करून देण्याची आवश्यकता आहे असे नाही. तथापि, ज्या प्रमाणे एकाद्या आचारसंपन्न कुटुंबांत रोजचेंच जेवण, नैवेद्याची लहानशीच ताटली व जेवणारी घरचीच कुटुंबांतली मंडळी असली तरी, भोजनास सुरवात करण्यापूर्वी क्षोणीतरी वडील-धाऱ्या माणसाने, लहानसे चतुष्कोनी मंडळ करून त्यावर नैवेद्याची ताटली ठेवून, 'सत्यं त्वर्तेन...., प्राणाय स्वाहा' इत्यादि मंत्रोच्चार करून यथासांग नैवेद्य दाखविल्यावर आणि 'हं! चला बसा आतां; लागा जेवायला' असे काव्यरच भोजनास सुरवात होते, त्याप्रमाणे श्रीजनताजनार्दनास काव्यनैवेद्य

समर्पण करण्यासाठी कोणाकडून तरी अगोदर प्रस्तावनारूप अल्पविधि करविल्यावरच काव्यभोजनास प्रारंभ करण्याचा आचार अलिकडील “कवि-कुलांत” पडलेला दिसतो. त्यास अनुसरून मीही रा. नेरूरकर यांचा पुढील अल्पकाव्य-कृतिरूपा रुचिकर नैवेद्य, काव्य-रसिक अथवा काव्यरूपीच अशा श्रीजनताजनार्दनास समर्पण करण्याचा अल्पविधि मोठ्या आनंदाने करावयस लागतो.

काव्याच्या नांवावरूनच त्यांतील विषयाचा बोध सहज होण्यासारखा आहे. फर्ग्युसन कॉलेजांत विद्यार्थी या नात्याने रहात असतां एका कार्तिकी एकादशीच्या दिवशी “तानाजी रण-क्षेत्री सिंहगडी” जाऊन त्याच्या दर्शनाने तो “महाएकादशीचा पुण्य-दिवस पुण्याचरणी लावावा” अशी कवि व त्याची मित्रमंडळी यानां इच्छा होऊन ती मंडळी आदल्या दिवशी (कार्तिक शु. दशमीस) संध्याकाळी पुण्याहून पायी निघाली व दुसऱ्या दिवशी सिंहगडाचे ‘दर्शन’ करून सर्व मंडळी पुण्यास परत आली. हा साधा वृत्तांत रा. नेरूरकरांनी थोडक्यांत चटकदार रीतीने पुढील काव्यांत ग्रथित केला आहे. काव्याची चालही, त्याच्या विषयानुरूप, फटका, पोंवाडा वगैरे सारखी साधी व सहज मौजेने क्षणतां देण्याजोगी त्यांनी योजिली आहे.

तथापि अलीकडे कित्येक कवीत दिसून येणाऱ्या प्रवृत्ती-प्रमाणे आपल्या विषयाला ‘पोंवाड्या’ चे स्वरूप निदान पोंवाड्याचे नांव तरी देण्याचा मोह रा. नेरूरकरांना पडला नाही ही मोठी सुदैवाची गोष्ट होय. “सुदैवाची गोष्ट” असे क्षणण्याचे

कारण माझ्या मते, खेड्यापाड्यांतील भोळ्याभावड्या सामान्य जनतेच्या नित्य व निकट सहवासांत दीर्घकाल राहून, त्यांच्या आचारांविचारांचें, भाषणासरणीचें व मनोवृत्तीचें प्रत्यक्ष ज्ञान करून घेतल्या शिवाय, त्या सर्व गोष्टींशीं खऱ्या सहृदयतेनें तादात्म्य झाल्याशिवाय आणि मुख्यतः आपल्या कृतींत साधारण जनतेवद्दल मनापासून खरें प्रेम व कळकळ असल्याचें जगाच्या निदर्शनस आणून दिल्याशिवाय, केवळ 'शाहीर' झगून घेण्याची हौस किंवा 'पोंवाडे' करण्याची नवी 'फॅशन' झगून पोंवाडे रचणें खऱ्या कवित्वाच्या दृष्टीनें हास्यास्पद व आत्मवंचनाकारक आहे. केवळ शहरवासी किंवा शहरवजा परिस्थितीत व संस्करांत झेल्ल्या लोकांकडून खरे 'पोंवाडे' निर्माण होणें अशक्य आहे.

गितील Ballad च्या अनुकरणाची दूम झगून किंवा ऐतिहासिक कवितेच्या खेड्या अभिमानाचें नसतें स्तोम माजवून पुढ्या पोंवाड्यांतील 'थू तुझ्या जिनगानीवर, 'सरजा रे', 'समशेर', 'विजली', 'वगैरे शब्द वेळीं अवेळीं योजून केलेले पोंवाडे केवळ पोपटपंची होय. या बाबतीत, गाईचें सोंग आणणाऱ्या नकल्या मनुष्याच्या सर्वपरिचित गोष्टींतील तात्पर्य बरोबर लागू पडतें. गाईचें सोंग घेऊन दाखविणाऱ्या नकल्या मनुष्यानें गाईच्या सोंगाची बतावणी बरोबर केली आहे कीं नाहीं, याची परीक्षा करण्याचा खरा अधिकार केवळ बाह्य सोंगाच्या हुबेहुबपणावरच खूप होणाऱ्या पोषाकी अमीर उमरावांचा किंवा पांढरपेशांचा नाहीं तर गाईच्या स्वभावधर्माचें सूक्ष्म व प्रत्यक्ष ज्ञान अमणाऱ्या ए. खाद्या चाणाक्ष घोंगड्या गुराख्याचाच आहे. त्यानें त्या नकल्या

माणसाच्या आंगावर बारीकसा खडा फेंकताच त्याचें खरें स्वरूप प्रगट झालें. कृत्रिम पोंवाड्याचीही गत तशाच होते.

प्रस्तुत काव्य चिमकुलेंच असलें तरी, त्यांत निरनिराळ्या प्रसंगानुरूप स्वतःस्फूर्तीनें बदल पावणाऱ्या कवीच्या वृत्तीचा स्वाभाविक खरेपणा; आणि 'सफरी' चें वर्णन देतानां प्रसंगानुरूप लक्ष्यांत येणाऱ्या लहानमोठ्या गोष्टींच्या निरीक्षणानें कवीस सुचणाऱ्या कल्पना, उपमा इत्यादि किंवा त्याच्या मनांत उद्भूत झालेल्या विचारतरंगमाला यांचा सहजरम्यपणा हे दोन महत्त्वाचे काव्यगुण उत्कटपणें प्रतिबिंबित झाले आहेत. नमुन्यादाखल अशी कांहीं स्थलें खालीं दर्शवितो:- (१)

“लोभावे तानाजी-यश त्यापरि ह्यणुनि पाहिला सिंहगुप्ते
ते दिन गेले, स्मृतिनें आले विचार ते बदतों उघड 'मंडळी
सिंहगड-वैभव 'स्मृतिगत', आणि त्या गडाच्या ज्या 'दर्शन'क शु.
खाचें वर्णन पुढें करावयाचें तेंही 'स्मृतिगत'! असा प्रस्तुत काव्यवशी
दुहेरी शोकोद्दीपक प्रसंग असल्याचा जो सूक्ष्म ध्वनि वरील ओ.
ळींत सहजगत्या साधला आहे, तो फार रम्य आहे यांत शंका
नाहीं.

(२) आतां कुठलें? आतां केवळ घेणें स्मृति-वर्णन-घुटके!
मुग्ध शैशवावस्था, सुखद विद्यार्थीदशा आणि कॉलेजांतील शिक्ष
णाचे हितप्रद संस्कार यांच्या संबंधांचे सुस्कारक आठवणीचा-
वरील ओळीनें केलेला खेदपर्यवसायी समारोप सर्वधारण कवि-
संकेतानुरूप असला, तरी प्रस्तुत काव्यप्रसंगाला धरून असल्या-
मुळें तो चरकदार वाटतो.

(३) दृष्टपूर्व वस्तु स्मरणेही प्रत्यक्षासम स्पष्ट दिसे फॉलेजच्या पाठिमागील टेंकडीवर कवि नेहमी संध्याकाळीं फिरावयास जात असे. तेथें 'पर्वतीकडे सन्मुख होउनि बसल्यावर उजव्या हाता' ला असणाऱ्या सिंहगडाकडे त्याचें नेहमीं लक्ष वेधलें जाई. स्रगूनच त्यावेळीं अनेकदां घडलेल्या निरीक्षणाच्या दृढ संस्कारानें, काव्यरचना प्रसंगीही तो सिंहगड कवीला प्रत्यक्ष नयनगोचर होत असल्यासारखा भास होत आहे असे सांगून कवीनें मोठ्या खुबीदार रीतीनें प्रस्तुत काव्याची सयुक्तिकता सूचित केली आहे.

(४) ४ ध्या आंकड्याच्या आरंभी, सध्यांच्या अवनत स्थितीतही सिंहगडाकडे पाहणाऱ्या मनुष्याच्या मनांत कोणत्या तऱ्हेचे स्वाभिमान-पोषक विचार उत्पन्न होतात, ते कवीनें पुढीं ओळीत मार्मिक रीतीनें दिव्यशित केले आहेत —

'श्रीपंताचा गरीब वंशज असला जरि तो अभिमानी संग्रहिचें तरि रत्न त्याच्या स्थिति पूर्वीची मनि आणी सिंहगडावरील दगडाच्या राशी —

'छे! दगड न ते मराठ्यांतले शौर्य धैर्य वा अभिमान मूर्ताकारा घेउनि बसले परस्परांला चिकटोन!'

भगवा झेंडा वर फडकत असतानां दिसणारा सिंहगड आणि आतां वा विनभगव्याझेंड्याचा सिंहगड यांच्यामधील हृदयविदारक भेद कवीनें पुढील करुणरम्य उपमेनें दाखविला आहे—

'शिरावरिल तूं तुऱ्यावांचुनी आतां दिससी मोर जसा' तसेच पुढें १० व्या आकड्यांत बाले किल्यावर उंच वाढलेल्या गबतासंबंधी कवीनें योजलेली पुढील उत्प्रेक्षा सहजस्फूर्त व

क्षणूनच हृदयस्पर्शी व करुणात्कट अशी आहे.

'जणुं गवताच्या रूपे नांदे उदासीनता मूर्तीमती.'

माझ्या मते या दोन कल्पना सर्व काव्यांतील सारभूत असून रा. नेहरूकर यांच्या सहजरम्य उत्कृष्ट कवित्वाच्या निदर्शक आहेत; व एकदां कानावर पडल्या कीं सदैव कानांत धुमत राहण्याजोग्या आहेत.

(६) वरच्या कल्पनांसारखीच, गुन्हाळाच्या "करकर" आवाजासंबंधी कवीनें योजलेली पुढील रम्य व उदात्ताशी कल्पनांची जोडीही बहारीची तशीच फार आल्हाददायक आहे.

" 'करकर' नच ती, इष्टुदंडजे मधुर तयां पिल्लं कां ? 'साची कुरकुर चाले हुकूमबंधा सबलहि सहृदय चरकाची शारदीय कौमुदी प्रभावचि असा अलौकिक कीं थोर कर्णमधुर तेथवां भासवी कर्कश चरकाचा सुर "

(७) सिंहगडच्या दर्शनार्थ निघालेल्या मंडळींची थोडीशी नांवनिशी १ ल्या ओळीत देऊन नंतर -

'गोरे काळे सर्व मिळाले आले जमुनीयां थारें'

या दुसऱ्या ओळीच्या पूर्वाधीतील सहजविनोद आणि 'आले जमुनीयां थारें' या ओळीतील स्वभावोक्तिपूर्ण अशी सहजवर्णनछटा फार मजेदार साधली आहे.

(८) दर्शनार्थ निघालेल्या मंडळीच्या मनोवृत्तीचे व त्यांच्या मार्गक्रमणाच्या रीतीचेपुढील वर्णन यथोचित व मार्मिक आहे.

'गेल्यावरि कित्येक पिढ्या कुणि मानव मुळच्या स्वप्ना विविध कल्पना मनीं उभारित जातो धरुनी जो प्रमा त्याच प्रेमें मेरित होउनि सर्वे निघालों सर्वे जण

....

‘समान वय, सम विचार, इच्छा समान अमुचें मन वांछी
 चालचालतां समान काली पडति पाउलें सकलांचीं
 तत्पूर्वी कधि नव्हता आला वेळ कवाडत शिकण्याचा
 समकाली तरि पडति पाउलें प्रसंग शिक्षक मनुजाचा’

(९) खंडकवासल्याच्या तलावावरील सायंकाळच्या सृ-
 ष्टिशोभेचें वर्णनही थोडक्यांत चटकदार व मार्मिक वठलें आहे.

८ व्या आंकड्यांत आपले शिवकालीन पूर्वज सिंहगड
 कसे ‘सहज सुखें’ चढून जात आणि आतांचे लोक “कसे
 बसे तरि ध्यास उभासे टाकीत, थक्कत थक्कत डोळे झांकीत”
 कसे चढतात; तसेंच, पूर्वीच्या लोकांची गड चढतानां कवच,
 खड्ग, बंदूक, भाला बरची वगैरेची सामग्री असे आणि तोच
 गड चढतानां प्रस्तुत सफरीतील लोकांची ‘पोळपाट लाटणें’
 बटाटे, पीठ, मीठ मिरच्यांची सामग्री यांतील विरोध रा. ने-
 रूरकर यांनी खेदमिश्र विनोदानें चांगला दाखविला आहे.

(१०) कवि एकदाच खानकड्याच्या उच्च पठारावर
 बसला असतां त्याच्या मनांत सहजगत्या जे उच्च व गंभीरादा-
 त्त नीतिमीमांसेचे विचार आले, ते कवीनें १२ व्या आंकड्यांत
 पुढीलप्रमाणें थोडक्यांत फार चांगले दर्शविले आहेत—

‘उंचशाच त्या स्थला वरोनी दूरदूरचा देश दिसे
 दुबळ्या अमुच्या दोनच मानवि नयनांआ मग तरी कसे—
 “सहस्र—नयना परमेशाला सहस्रपट जो उंच असे
 सर्वाहि दिसणें अश्यक्य न मुळीं” हें अमुच्या मनिं येत नसे!
 हें अमुच्या मनिं येत असे तरि गुप्तपणानें अन्याया

करितों कैसे कोणि न पाही ह्यणुना दुसऱ्या फसवाया?
 काव्याच्या शेवटीं, सद्यःस्थितीतल्या सिंहगडाला उद्देशून का-
 ढलेले करुणाजनक उद्गार, त्यांच्याचबरोबर, स्वजनोद्धारासंबंधी
 “ दीन हिंदजन-रक्षण-काजा कळवळेल का देवसखा? ”
 असा कवीने कळवळून स्वतःला केलेला प्रश्न, आणि त्या प्र-
 श्नाचें स्वतः त्यानेच दिलें-

‘ हो अजुनीही रक्षायाला उज्वल ही तव परंपरा
 असाच कुणि निपजेल सिंह हा असे भरंवसा मनीं खरा’
 असें सोत्साह व आशापूर्ण उत्तर, याच्या योगानें काव्याची
 समाप्ति स्वाभाविक विचारौघयुक्त व परिणामकारक अशी झाली
 आहे.

सारांश प्रस्तुत काव्यांत एके ठिकाणी (पृष्ठ ५ ओळ
 १५) रा. नेरूरकर यांनीं-

‘ वदतों जे मी शद्ध त्यांला स्वानुभवाची जोड असे’
 असा जो उद्गार काढला आहे. त्याची यथार्थता या सर्व
 चिमुकल्या काव्यासंबंधानेंही सहृदय वाचकांस पटल्यावांचून
 राहणार नाही असें मला वाटतें. शेवटीं माझ्या मते प्रस्तुत काव्यां-
 तील ज्या दोन ओळींत रा. नेरूरकर यांनीं आपल्या काव्याची
 जणूं काय सर्व फलश्रुतीच सांगितली आहे, त्या दोन ओळी
 वाचकांस सादर करून हें दिग्दर्शन पुरें करितों:-

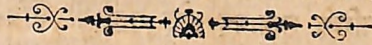
‘ ह्याच खायाची असली तर ऐतिहासिक स्थळांवीगी
 वारकऱ्यांच्या प्रेमभक्तिनें योग्य असे करणें फेरी’

पुणें, अधिक श्रावण शु० ११ }
 सके १८४५.

श्रीकृष्ण मल्लिकार्जुन चापेकर.

दा. क्र. ७१८
सिंहगड-दर्शन काव्य.

गङ्गाप्रवाहज-चलज्जलसेक-रम्यम्
चन्द्रस्थिति-प्रगुणित-प्रभमुत्त मांगम् ।
भस्मानुलेपनविधेर्ध्रुवलायमानम्
आपादमस्तकमहम्पणतोऽस्मिन्नम्बुम् ॥१॥

[१]

सज्ज करोनी जीषितनौका, ध्येयाचा ध्रुवताराही-
समोर धरिला, दर्यामधि तरि कुणिकडेच ध्रुवता राही !
मेघ गडाडे वाजि कडाडे सुटे प्रभंजन उठे जरु
हेलकावि नौकेस, गमे मग क्षणांत बघते अतां तरु !
असोत होड्या लहान किंवा तारुंतरांढीं तिरकट तीं
दिशा चुकोनी ध्येय हुकोनी भलत्या बाजुस भरकटती !
परिस्थितीच्या फाजिल बादलबाजीमाजी स्वढा गडी
रडारडीची बात न नीटाचि धीट गांठितो पैलथडी
मार्म आंखिला तोच राखिला होउं न देई कधिं ढाल
कार्यकार ने तडीस कुशलचि कर्णधार तो तांडेल
असे जहाले खरे खलाशी त्यांच्या ज्या सफरा स्वास
त्याच जहाल्या मानवतेला मायभूमिचे इतिहास
भिन्न कालिं कुणि भिन्न खलाशी रक्षि राष्ट्रनौ शक्तीनें
प्रमुख त्यांत शिवराय शौर्यवान् गावें तयश भक्तीनें
शिवरायांनीं काबिज केला शिवनामाला शोभविता

करितों कैसे कोणि न पाही ह्यणुना दुसऱ्या फसवाया?'
 काव्याच्या शेवटी, सद्यःस्थितीतल्या सिंहगडाला उद्देशून का-
 ढलेले करुणाजनक उद्गार, त्यांच्याचबरोबर, स्वजनोद्धारासंबंधी
 " दीन हिंदजन-रक्षण-काजा कळवळल का देवसखा? "

असा कवीने कळवळून स्वतःला केलेला प्रश्न, आणि त्या प्र-
 श्नाचें स्वतः त्यानेच दिलेलें-

' हो अजुनीही रक्षायाला उज्वल ही तव परंपरा
 असाच कुणि निपजेल सिंह हा असे भरंवसा मनीं खरा'
 असें सोत्साह व आशापूर्ण उत्तर, याच्या योगानें काव्याची
 समाप्ति स्वाभाविक विचारौघयुक्त व परिणामकारक अशी झाली
 आहे.

सारांश प्रस्तुत काव्यांत एके ठिकाणी (पृष्ठ ५ ओळ
 १५) रा. नेरूरकर यांनीं-

' वदतों जे मी शद्ध तयांला स्वानुभवाची जोड असे'
 असा जो उद्गार काढला आहे. त्याची यथार्थता या सर्व
 चिमुकल्या काव्यासंबंधानेंही सहृदय वाचकांस पटल्यावांचून
 राहणार नाही असें मला वाटतें. शेवटीं माझ्या मते प्रस्तुत काव्यां-
 तील ज्या दोन ओळींत रा. नेरूरकर यांनीं आपल्या काव्याची
 जणूं काय सर्व फलश्रुतीच सांगितली आहे, त्या दोन ओळी
 वाचकांस सादर करून हें दिग्दर्शन पुरें करितों:-

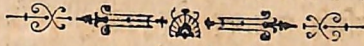
'हवाच खायाची असली तर ऐतिहासिक स्थळांवगी
 वारकऱ्यांच्या प्रेमभक्तिनें योग्य असे करणें फेरी'

पुणें, अधिक श्रावण शु० ११ }
 एके १८४५.

श्रीकृष्ण नाळकंड चापेकर.

सिंहगड-दर्शन काव्य.

गङ्गाप्रवाहज-चक्रजलसेक-रम्यम्
चन्द्रस्थिति-प्रगुणित-प्रभमुत्त मांगम् ।
भस्मानुलेपनविधेर्ध्रुवलायवानम्
आपादपस्तकमहम्पणतोऽस्मिन्नभ्युम् ॥१॥

[?]

सज्ज करोनी जीवितनौका, ध्येयाचा ध्रुवताराही-
समोर धरिला, दर्यामधि तरि कुणिकडेच ध्रुवता राही !
मेघ गडाडे वजि कडाडे सुटे प्रभंजन उठे जळ
हेलकावि नौकेस, गमे मग क्षणांत बघते अतां तळ !
असेात होड्या लहान किंवा तारुंतरांडी तिरकट ती
दिशा चुकोनी ध्येय हुकोनी भलत्या बाजुस भरकटती !
परिस्थितीच्या फाजिल बादलबाजीमाजी खडा गडी
रडारडीची बात न नीटाचि धाट गांठितो पैलधडी
मार्म आंखिला तोच राखिला होउं न देई कधिं ढाल
कार्यकार ने तडीस कुशलचि कर्णधार तो तांडेल
असे जहाले खरे खलाशी त्यांच्या ज्या सफरा स्वास
त्याच जहाल्या मानवतेला मायभूमिचे इतिहास
भिन्न कालिं कुणि भिन्न खलाशी रक्षि राष्ट्रनौ शक्तीनें
प्रमुख त्यांत शिवराय शौर्यवान् गावें तबश भक्तीनें
शिवरायांनीं काबिज केला शिवनामाला शोभविता

दुर्गराज जो सिंहगड महा तो कविला हो मोहविता
लोभवि तानाजीयश त्यापरि झणुनि पाहिला सिंहगड
ते दिन गेले, स्मृतिने आले विचार ते बदलें उघड

[२]

द्विस सुखद जे गतायुमधले गोड त्यांचें संस्मरण
कालावधिसह अधिक सुखावह होइ सहृदया आमरण
तात-अंबिका-सहवासांतिल बाल्य यौवनीं मुख देतें
हारवि यौवन-विलास संस्मृति वार्धक्याच्या विषदेतें
प्रवयामधि परतूनि पाहतां स्मृति-नेत्रांनीं माघारी
विद्यार्जन-काल-स्थिति दिसते शतगुण रम्य मनोहारी—
शिक्षणसाधन करितां होते प्रगल्भ मति वार्द-नयांनीं,
लेखन, वाचन, गान, सुखाशन-पान-शयन, वादन. यांनीं—
जे सुख लाभ अनुभवितां नच दारुण चितेचे चटकें
आतां कुठलें? आतां केवळ घेणें स्मृति-वर्णन घुटके !

[३]

अस्तमनीं कुणि सहल कराया विहरत गात सुखांत जई
जाति छात्रगण चोहोंकडुनी जमुनि चढत वरि फिरत तई—
फर्ग्युसननावसथाच्या पश्चिमभागे टेंकडी लांब उभी
शुभवसनयुत छात्रगणांसह दिसते स्वर्गगात्र नमी!
तेथिल एका शिलातलावरि वसुनि पाहतां सभोंवती
भिन्न भिन्न हत्सागरि बहुविध कल्पनैर्मिका उठावती

पर्वतीकडे सन्मुख होउनि बसल्यावरि उजव्या हाता
 दिसतो गिरि तो धरि गगना जणुं उभवुनियां अपुला माथा
 उंच तयाच्या मस्तकावरी सिंहगडाचा मुकुट दिसे
 तत्क्षणि तो प्रथमावलोकनी प्रेक्षकनयनां वेधितसे
 दृष्टपूर्व वस्तु स्मरणेही प्रत्यक्षासम स्पष्ट दिसे
 टेंकडिवरुनी सिंहगड मला अतांच दिसतो जणुं भासे
 रोज इथुनि जरि परस्परांतें बघतों तरि नच तृप्ति घडे
 बघ सिंहगडा! पहा मजकडे मीहि पाहतों तुझ्याकडे!

[४]

श्रीमंताचा मरीच वंशज असला जरि तो अभिमानी
 संग्रहिचें तरि रत्न तयाच्या स्थिति पूर्वींची मनि आणी
 सिंहगडा वा! तुजसम रत्ने हीं दगडांच्या राशींची
 शिवरायाच्या दौलतखान्यांतिल ज्यां मीति न नाशाची
 छे! दगड न ते—मराठ्यांतले शौर्य धैर्य वा अभिमान
 मूर्नाकारा घेउनि बसले परस्परांला चिकटोन!
 त्या कालींचे आतांचेही मोहर पुतळ्यांदिक होन
 तुजसम रत्नावरुनि वाटतें टांकावे आंवाळून!
 असेल दिसला भगवा झेंडा फडकत तुजवरि उडत कसा!
 शिरावरिल तूं तुज्यावांचुनी आतां दिससी मोर जसा
 जीन-खोगिरावांचुनि घोडा शिलाच शय्येवांचोनी
 मीठ-मसाल्यावांचुनि भाकर,—ही तेव्हांची राहाणी!
 प्रेम नाटकी शृंगाराविण वस्त्र बढाईवांचोनी

अन्यायाविण शक्ति वेंचणें,—ही तेव्हांची राहाणी !
 निर्दयतेविण हुकमत, तैशी हिकमत कपटावांचोनी
 निर्मत्सर हिंमत मर्दानी,—ही तेव्हांची राहाणी !
 स्वराज्यवर्धन स्वधर्मरक्षण हेच विषय जन-चितेचे
 जीवित वित्त न, स्वराष्ट्र हेंचि स्थान तयांच्या ममतेचें
 लांब लांब गप्पा ध्येयाच्या प्रसंग येतां पद मागें
 तें न ठाउकें कर्तव्याच्या हांकेला नित्यहि जागे
 ध्येयसाधनां करितां येइल प्राणांवरि जरि बेत कधीं
 “ मजवरि यावी पाळी ” चुरशी हींच तयांच्या मनामधीं
 असल्या वीरांनी तव केलें तूंहि तयांचें सुरक्षण
 अतां पारखे झालों उभयहि लाज वाटते तरि क्षण
 नवीन मोहिम सुरू कराया गुप्त खळबतांचा बेत
 विजय मिळवुनी आल्यावरि वा पोवाड्यांचा संकेत
 असे चालला गडामधीं तो तटावरुनि या बाजूच्या
 धीर पणें वा अधीरतेनें एके दिनि त्या कालीच्या—
 फिरत पहारेकरी मराठा बघता जरि का येथवरी
 वन्य पशूंनी व्याप्त भयंकर दिसतें जंगल तथा तरी!
 भ्राला बरची कट्यार त्यांची पट्टा कुस्ती बोंथाटी
 दूरच तीं करिं अमुच्या नकली पॉलिश केलेली काठी!
 अडीच इंचांच्यावरि लवभरि परिघ तिचा जरि कधिं जाई

१७२ खलबतें चाललीं असल्यास सावकाश व पोवाड्यांचा बेत असल्या
 तर उत्साहामुळें जलदीन.

ललिमुटच्या तरि नागरिकांसमं शस्त्र भयंकर तें होई !
 ते मर्दानी खेळ अहा! व्यायामसाधनें तीं गेलीं
 हवा खावया फिरतां 'खाउनि हवा' च बसण्याची पाळी!
 हवाच खायाची असली तर ऐतिहासिक स्थळांवरी
 वारकऱ्यांच्या प्रेमभाक्तिनें योग्य असे करणें फेरी
 चौंभितींच्या आंतिल कोंदट हवेंतल्या त्या मेंदूला
 पर्वतशृंगांवरिल गडांची मिळो हवा स्पर्शाला
 तीच भूमि, तें आकाशहि, ते वारे, त्याच गिरींवरुनी
 स्वातंत्र्याच्या गात गायना विहरति परिसा जा अञ्जुनी!
 नसांतल्या रक्तांत मिसळुनी सळसळलें यत्---ध्वसनानें—
 वारें शौर्याचें तीं वेष्टिति अञ्जुनि गडां वातावरणें
 जा! दुर्गाच्या प्राकारांवरि उभे रहा मग निमिषांत
 तुह्मांस नेडल हवा तेथली इतिहासाच्या कालांत
 स्वातंत्र्याचें स्वैर विहरतें वारें तें तेथेंच तसें
 वदतों जे मी शब्द तयांला स्वानुभवाची जोड असे

[५]

तोच दिवस तो--शुद्ध कार्तिकी दशमी त्या दिवशीं होती
 सिंहगडाला पहावयाची आवडही मनिं बहु मोठी
 पुण्यदिन महाएकादाशिचा पुण्याचरणीं लावाया
 तानाजीरण-पुण्यक्षेत्रीं सिंहगडीं सजलों जाया
 सांवर्डेकर भिडे राजुरीकर कुळकर्णी धोपाटे
 गोरे काळे सर्व मिळाले आले जमुनीयां थाटें

गेल्यावरि कित्येक पिढ्या कुणि मानव मुळच्या स्वग्रामा
 त्रिविध कल्पना मनी उभारित जातो धरुनी जो प्रेमा
 त्याच प्रेमें प्रेरित होउनि सर्वे निघालों सर्व जण
 खडकवासला तलाव बघुनी सायंकाळीं रमे मन
 कुसुमावलिचे कांठ जयाला हरिद्वर्णशा वसनाला
 लेवुनि, वैणी भ्रमरपंक्तिची घालुनि, शरदश्री बाला—
 वनांवनांतुनि विहरत होती शीत तियेचें उत्-श्वसित
 तडागपृष्ठीं तोचि मंद जणुं समीर लहरी उपजवित
 रवितेजाला अस्त जहाला, गिरि-दव्यांतुनी डोकावी—
 तिमिर बापुडा, तोंच तयाला हिमकर वरुनी सडकावी!
 कृष्णपक्षिच्या अवनतिमध्ये तिमिर निशेमधिं राज्य करी
 धरणीवर या, कृष्णकृतीला देई अवसर कितीतरी
 चंद्रसूर्य हे दोनच किंवा अंशच त्यांचे हेच खरे
 राज्य कराया धरणीवर या लायक राजे होति बरे
 झाली अपकीर्ती तरि पूर्विल वैभवलोभ तमा न सुटे
 दरी गुहांतुन इकडे तिकडे पाहत पाहत तिमिर उठे
 शिवमस्तकिंचा हिमांशुमाली सत्ताधारी धरणीचा
 पळवी तिमिरा दिशांदिशांला आश्रय करि जो रजनीचा
 राजपथाच्या दोन्ही बाजुंस वृक्षांची जी रांग असे
 त्यांचा अश्रय करुनि विचारा तिमिर तेधवां लपुनि बसे!
 समानवय, समविचार, इच्छा समान अमुचें मन वांछी

चाल चालतां समान कार्ती पडति पाउलें सकलांची
 तत्पूर्वी कधिं नव्हता आला वेळ कवाइत शिकण्याचा
 समकाली तरि पडति पाउलें प्रसंग शिक्षक मनुजाचा.
 पदनादाच्या तालावर त्या समसुरांत गानालाप
 तालिम नव्हती कधीं घेतली तरि सुटती आपोआप
 चालचालतां तरुरांगांची घनछाया पथिं ये जेव्हां
 वदनीं “हरहर महादेव” ही निघे गर्जना सम तेव्हां
 दूरदूरच्या अंतरावरी गुन्हाळ चाले, कर्णपथीं—
 कर्कश करकर चरकाचा ये सूर चालतां राजपथीं
 ‘करकर’ नच तीं— “इक्षुदंड जे मधुर तयां पिळुं कां?” साची
 कुरकुर चाले हुकूमबंद्या सबलहि सहृदय चरकाची!
 शारदीय कौमुदी—प्रभावाचे असा अलौकिक की थोर
 कर्णमधुर तेधवां भासवी कर्कश चरकाचा सूर!
 दृष्टि गडावरि, पद पदावरी, चालत असतां तालांत
 चालचालतां रात्रिं पोंचलों गडाजवाळिच्या गांवांत

[६]

तोंच डफावर थाप ऐकिली सूर तुणतुण्याचा आला
 शृंगारिक लावण्यांत लोकीं खेळ तमाशा चालविला!
 इथें दोनशें सत्तर वर्षांपूर्वि डफावर थाप पडे
 तेव्हां हेते जात गाइले वीररसाचे पोवाडे
 शत्रूच्या छातीवर बसले लढाईत जे वीर गडी
 पोवाड्यांतिल आवेशाला स्फुरले पिडनी घडी घडी

ते पोवाडे, शाहीरहि ते, डफ ते, संवळ ते मेळ
 गेली ती जशि वेळ तसेची गेले सारे ते खेळ
 शृंगारिक वा बीभत्स अशा लावण्यांचि लज्जत खास
 वास मनामधिं करिते. झाला मर्दुमक्रीला संन्यास!
 ' तोतारामा ' सम कुणि गोंधळि येता या स्थळिं आज जर
 डांग समेळीं ठोकुनि ह्मणता- "थुःतुमच्या जिनगानिवर!"

[७]

अशा विचारीं निद्रा लागे गग प्रभातीं उटुनि पुढें
 मुखक्षालना करुनि निघालों समोर केसरिगडाकडे
 मार्गे पुढती डावी--उजवीकडे सभोती घनदाट
 ताठ उभे गिरिराज मधूनी वळत जात अमुची वाट
 त्यांतिल पर्वत उजवीकडचा मान करुनि वरि राहात
 सिंहगडाचा मुकुट मस्तकीं ह्मणुनि तयाचा हा धाट!
 प्रभातिंचा तो काल सुमंगल लाल विंव रविचें येत
 देइ मुलामा सोन्याचा वरि फिगुनियां अपुला हात
 आजुवाजुचीं सर्व लपालीं नक्षत्रें जरि गगनांत
 गडावरिल तरि वेळ काढिती हळु रेंगाळत राहात
 वाळ लाडके सृष्टीचे खग परमेशाचे ते भाट
 ईशा नमुनी सिंहगडाला वंदन पहिलें गातात
 दाट अकृत्रिम गान--रसाचे अलोट वाहाती लोट
 गगनाला जणुं भेटायाला जाति सरळ तरुवर सोट
 " चौथाई--सरदेशमुखी " ची संवय जयाला तो थेट

गडावरुनि ये पवन तरुवरां लववुनियां मुजरा घेत
प्रकार सारा पाहुनि ऐसा नयनीं, अमुचेही हात-
जुळले, नकळे कुणास केलें वंदन वरती पाहात!

[८]

पूर्वीं अमुचे पूर्वज चढले लीलेंनें जो सहज सुखें
क्रोशाहुनि तो उंच गडाचा चढाव चढतां जीव थके
प्रहरावरि दिन ये तों आह्मी श्वास उसासे टांकीत
कसे वसे तरि थक्कत थक्कत चढलों डोळे झांकीत!
कवच, खड्ग, बंदूक घेउनी भाला बरची जे लढले
पोळपाट लाटणें बटाटे पीठ मीठ घेउनि चढले—
वंशज त्यांचे त्याच गडावरि! एकादशिच्या आहारा
करण्यासाठीं सामग्रीचा खटापोट होता सारा!
दिधली “हरहर महादेव!” ही गर्जनाच दरवाजांत
शिरोभूषणें करिं घेउनियां उभारुनी वरती हात.

[९]

सिंहगडाचा त्या कालींचा राहत सिंह तिथें होता
ऐसें कळतां त्वरित निघालों मधिं कोठेंही न थांबतां
दर्शन झालें अंतर धालें मानसिं ठरलें सर्वांचे
कीं दाजीसाहेब खऱ्यांचे बंगल्यांत उतरायाचें
बीरश्रीचें पाणि चढे जेथील पिऊनीयां पाणी
टांक्यांमधिं त्या यथेच्छ न्हालों पोहुनियां दो हातांनीं
स्नान जहालें संध्यावंदन फराळ सारें आटोपे

लोपे श्रमही गड पाहाया धोपे नच कुणि वा थोपे
उड्याच मारित एका पुढती एक निघालों पुढें पुढें
वाले किल्ल्यावरि त्याक्षणीं एकामागुनि एक चढे

[१०]

त्या वाले किल्ल्यावर होतें गवत वाढलें उंच अती
जणुं गवताच्या रूपां नांदे उदासीनता मूर्तिमती
उतरुनि तेथुनि तटावरुनि मग फिरत चाललों तेथवरी
तानाजी निशिं जेथुनि चढला वरि, ती होती जेथ दरी
घट्ट जया स्थानास बिलगली तानाजीची यशवंती
आधुनिक महाराष्ट्र कर्वाची गाई जें स्थल रसवंती
तानाजी सर करण्या किल्ला जेथुनि पूर्वी आकांक्षी
तो झुंजार बुरूज पाहिला त्याच्या शौर्याचा साक्षी
उदयमान वेदमान ज्या अभिमान न अपुल्या रक्ताचा
स्वराजोद्यमा जाणि कुकर्भि न आणिव्हाणिच्या वरुताचा
त्याचें थडगें पाहुनि जातां पुढेंच विमल यशोराशी
दिसे समाधी तानाजीची रणगाजीची जी काशी
उदयभानुला तानाजीशीं प्रसंग लढण्या नच येता
दर्शन दूरच राहो, त्याचें नांव कोण तरि मग घेता?
गतकालासम आजहि विग्रह सुजनां श्रेष्ठांशीं करुनी
पहा चिरस्मरणीय जहाले क्षुद्र दुष्टही या भुवनीं!
टांक्यांतिल जलिं तानाजीचें रक्त पडे जें लाल अती
मस्य तेथिंचे रक्त वर्ण तो धारण अजुनीही करिती

हृदयीं धरुनी स्वपति-पादुका पुण्याशालिनी जाइ सती
मनोभावना प्रदीप्त करुनी तें स्थल करितें गुंग मती

[११]

सौडुनि सकलां एकटाच मग खानकड्यावरती बैसें
हिमाद्रिच्या कैलासशिखरिं जणुं भासे चढलों मी ऐसें
सभोंवारचे उंच उंच गिरि खुजेच दिसले मज तेव्हां
अर्ध्यास्वर्गीं चढलों वाटे खालिं पाहिलें मी जेव्हां
“ शौर्याची तव मूम तनु इथें, फिरतो आत्मा तरी कुठें?
धन्य धन्य तूं तानाजी! ” मम कंठीं ऐसा ध्वनी उठे
“ मम आत्मा शिवविभूत्यंशही असे कुठें-तुज ही भ्रांती
वसती दोन्ही पाहिलास तूं त्याच आज्ञ्या सिंहांती! ”
तानाजिसमाधिस्थलागत प्रतिध्वनी हा परिसेानी-
ध्वनीस माझ्या उत्तर रूपां, वसलों होउनि मी मैानी

[१२]

उंचशाच त्या स्थलावरोनी दूरदूरचा देश दिसे
दुवळ्या अमुच्या दोनच मानवि नयनांला मग तरी कसें-
“ सहस्रनयना परमेशाला सहस्रगट जो उंच असे
सर्वहि दिसणें अशक्य न मुळीं ” हें अमुच्या मनिं येत नसे?
हें अमुच्या मनिं येत असे तरि गुप्तगणानें अन्याया-
कारितों कैसे कोणि न पाही ह्यणुनी दुसऱ्या फसवाया?
अशा विचारीं मज असें तों हांक ऐकिली मित्रांची
होई मसलत परत फिराया स्वस्थानीं सर्वत्रांची

गेल्यावरि जवळील पाहिली राजारामाची छत्री
शिवतनया त्या वंदन केलें आदरपूर्वक सर्वत्री
स्वस्थ मनानें सायंसंध्या सारुनि सकलहि सुहृदांनीं
सिंहा तत्कालीन पाहुनी ऐकिलि श्रेयस्कर वाणी

[१३]

सिंहगडाचा सिंह शिवाजी तो पहिल्या अमदानीचा
नामकरण जो प्रथमाचि करि त्या वाढवि महिमा स्थानींच
वाजिराव माधवादि झाले सिंह नाम तें रक्षाय
दुसऱ्या अमदानींत शूर नर पूर्वज महिमा लक्षाय
करुनि नित्य केसरी-गर्जना स्वत्व स्वजनां शिकवि करा
तिसऱ्या अमदानींत होउनी राखी पूर्वज परंपरा
तो गेला अजि सिंह टिळक हा हा! हतदैवा! सिंहगडा!
विफल नाम तव होय गड्या रे! आतां तूं पडसी उघडा!
दीन हिंद-जन-रक्षण-काजा कळवळेल का देवसखा?
सिंहगडावरि वीरश्रीची सिंहगर्जना उठेल का?

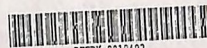
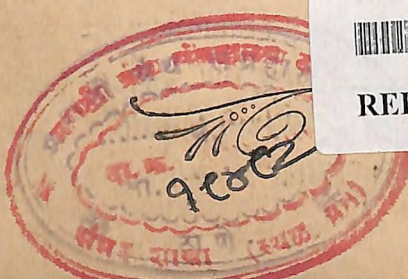
*

*

*

*

हो! अजुनीही रक्षायाला उज्ज्वल ही तव परंपरा
असाच कुणि निपजेल सिंह हा असे भरंवसा मनीं खरा.

REFBK-0019492

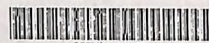
गेल्यावरि जवळील पाहिली राजारामाची छत्री
शिवतनया त्या वंदन केलें आदरपूर्वक सर्वत्रीं
स्वस्थ मनानें सायंसंध्या सारुनि सकलहि सुहृदांनीं
सिंहा तत्कालीन पाहुनी ऐकिलि श्रेयस्कर वाणी

[१३]

सिंहगडाचा सिंह शिवाजी तो पहिल्या अमदानीचा
नामकरण जो प्रथमाचि करि त्या वाढवि महिमा स्थानींचा
वाजिराव माधवादि झाले सिंह नाम तें रक्षाय
दुसऱ्या अमदानींत शूर नर पूर्वज महिमा लक्षाय
करुनि नित्य केसरी-गर्जना स्वत्व स्वजनां शिकवि बरा
तिसऱ्या अमदानींत होउनी राखी पूर्वज परंपरा
तो गेला अजि सिंह टिळक हा हा! हतदैवा! सिंहगडा!
विफल नाम तव होय गड्या रे! आतां तूं पडसी उघडा!
दीन हिंद-जन-रक्षण-काजा कळवळेल का देवसखा?
सिंहगडावरि वीरश्रीची सिंहगर्जना उठेल का?

* * * *

हो! अजुनीही रक्षायाला उज्ज्वल ही तव परंपरा
असाच कुणि निपजेल सिंह हा असे भरंवसा मनीं खरा.

REFBK-0019492

REFBK-0019492